

25251

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Dalarna

Siäter

Norman, Ingvar. 1963

ULM: s frigel. 27 Åkerns beredning.

80 H. 40

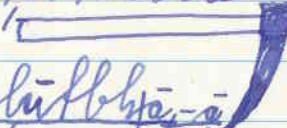
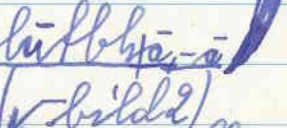
25251

1-80. 1. Svar på Landsmålsarkivets frågelista
nr. 24. Åkerens beredning.

1. - Jordbruksredskap kallas koll. för
åkerarskap, -an

Till yror i jordbruksarbetet användes
dels äldre, slitna yror ej längre lämp-
liga i skogsarbete et. särskilt gjorda
rottykksur, rottykksa, -a 'rottyta, som
hade denna form , de före-
komma dock ej längre. De användes
dels liksom torvskakknä 'torvhac-
korna' vid sönderdelning av torvklun-
par och jordkokor, dels vid dikas-
grävning tö gräv l. jö djfa 'ett
gräva l. göra diken', dels vē ny-
ödling ä röjning 'vid nyödling
och röjning' samt dels i samband
med plöjning, slåtter, skörd o. s. v.
ytiska behövd-er ju, nä-n skull ställ
plöjin, knakk-er plöjin, fül-fäst
ridstjän ä så dett 'utan behövd man

2. ju, när man ^{skulle} ställa plogen, knacka
ren plogen, kila fast ristjärnet och
liknande'. Någon gång kunde t. o. m.
yrformade verktyg helt av trä användas
vid sönderdelning av tv och jordkokor.
Till samma arbete användes även
klubbor av trä klubba, -a, försv-
klubba, -a.

Av hackor användes långt tillba-
ka fjilhacka, -a 'kilhacka'
och lufa, -a 'lufa'

Senare tillkommo frähacka, -a 'flä-
hacka' och korr, -an 'korn'. Långt
tillbaka förekom dyngjökrök, -fin
'dyngkrök', som var formad något lik-
nande 'kilhackan' fast något längre och
veckare. Den användes att hacka loss
gödsel ur stacken. Att använda
dessa hackor kallades att hacka, -a, -a,
frähacka resp. korr, -a, -a.

3. Långt tillbaka anv. även ett redskap
förrojan-ä 'förjörn', som kom till
användning när takbor o. l. skulle i-
ordningsfallas.

Av "kraftliknande" redskap användes
harrkwy, harrkya, -a, av olika stor-
lek, vilka hade skaft och huvud av trä²
och järnplattor. De olika delarna
kallades harrkyskaft, -ä, -skalpa, -e l.
-huvud, -u och -platta, -anä. Att
anv. 'harka' kallas för harrkya, -a, -a
dynnjöklö, -ö 'dynjklö' el. -harkya, -a
hade för 2-3 klön 'klö' men senare
4-5. klöskallan var helt av järn och
fästades vid skaftet för oftast med
en fänge, -n 'fänge' senare ofta med
holkk 'holk'. (Läden myllades ner med
harv). Långt tillbaka förekom ett verktyg
gryffa, -a, -urt, -anä 'gryfa', som anv.
vid dadd av svedjefäll (nära lik fig. 6 II),
vilket dock senast borde ha använts på

klö m.!

4. 1840-80-talen. En käpp användes ibland vid sådd av örter i liten skala-i fräd-gårdsland o. l.

Prepar ha varit någon gång trepinnta 'haft tre pinnar' men vanligen varit ~~fyrpinnta~~ 'fyrpinntade' i senare tid ~~fempinnta~~ 'fempinntade'. De ha varit av järn. Ett redskap av trä, både utan och med skoning i pinnarnas ändar, liksom fig. ~~FI~~ men med längre skaft, har långt tillbaka anv. vid skördearbete. Det kallades ~~fyllja~~, -ra 'skyllja'. Att anv. grej kallas i ladugård och stall ~~mokke~~, -a 'mokka' annars sprä el. lass dynnja 'sprida el. lassa gödsel' (el. vad man nu bestade).

Spadar 'späda, -an, -an, -an' voro långt tillbaka av trä, varvid spädbä ~~nöpa~~ hadd skö ~~av järn~~ 'spadbladet' nestill hade skoning av järn 'senare vore de helt av järn. träspäda, järnspäda

5. Skoular, skouvar, -ha, -hä, -hanä, voro
helt av trä, ibland med järnsköning
ner till. De voro större än spadar och
ej avsedda att krampas ner vid använ-
dandet. De voro ibland raka som spa-
dar men ibland urgröpta (Aug.)
då de alltid voro 'skodda'. Skuffel
'fyffil, -n är skovelliknande men med
'bladet' helt av metall. Metallskönin-
gen på spade och skovel kallades: späd-
sko, -n l. spadsköning, -a resp. skov-
vaskö, -n l. -sköning, -a. difjes-
späda, -a är en spade med smutare
'blad' anv. vid dikesgrävning. Att anv.
spade kallas att gräva, -dä, -t l. -ä et.
ibl. spädvända, 'spadvända'. Att anv.
skovel och skuffel kallas att skouva,
-ar köp, -inna et. öta, -hä, -t resp.
fyffla, fyffel i o. l.
Att rensa bort fiskar o. större ogräs med i
vårande såd e. l. användes uffjanta l. i. 'liar,

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27

6. som ej längre gingo aft anv. till slätter,
Spett kallades förr bussstör, -n och var
en grov trästör med järnstöning i
nedre änden, dessa utlyfter senare mot
spett helt av järn, som dock även de
i början kallades 'buss-störar' el. 'järn-
störar'. Aft ^{använda} ~~namn~~ spett kallas aft spetta, -a, -a
långt tillbaka förekom även bussja, -a, -a,
buss spp 'bussa, bussas upp'. Vid sten-
brytning o. l. användes utom spade och
spett även grova störor bräta, -an, -an, -an
samt stänger lunnja, -a, -an, -an. Aft
anv. dessa kallades aft bräta, bröt, bräti,
brät spp, tä brött.

Slaggor av olika storlekar och något
olika formade voro: slägga l. sladdja,
-a, -an, -an, stengjärn l. stengjärn, -a,
knösta, -a, -an, -an (stor och oflynglig), knös-
ta, -ra, -a, -ra. Aft anv. dessa kallades
(och kallas delvis): sladdja, -c sönnda 'släg-
ga, -sönder', knösta, -a, -a, -sönnda a.

7' knosa, - sönder', knöstrja, - a, - a' knöstr-
ra', knösfa är l. - tü' knöstra av el. ifa'.
Släggor för borrhning av sten kallas bör-
släddjurar el. ibl. (mera skämtsamt) bör-
rikare 'borrnickare' - de voro oftast
längre och smalare än andra släggor.

För bortforsling av sten från åkrar m. m.
användes sténstjerna l. sténndrög, - jän,
som liknade de släpor, som användes vid
skogs körslor, men voro betydligt kraf-
tigare gjorda.

Som draganordning för föreskapsän
'körredskapsen' användes skaklar, de vanli-
gen lättare harruskaklar 'harrskaklar'
el. ringuskaklar 'ringuskaklar' - efter de
ringar som förenade de båda sidoskaka-
larna med skakastia 'skakastian'.
De som hade besvärliga hästar lüdahess-
sa kunde ibland använda de lastenta-
re gjorda vinteruskaklar 'vinteruskaklar-
na' el. också dräglinjur l. linjur 'drag-
linor'.

8. Skaklarna tillverkades oftast av björk, medan draglinorna av hampa köptes av repslagare. Eftersom 'hinderlinor' av björkvindjor förekommo långt fram på 1800-talet på orten är väl ej hufslutet att draglinor även gjorts av sådana - detta har dock ej någon kunnat minnas. Svängeln på skaklarna kallas skäk-slä-a, medan den vid vilken dessa fästades vid parkörning kallades tvibetslä-a. 'tvebetslä', järslä-jarslä; svännil, -n, svängla, -and 'svängel'. Beslaget på släns mitt kallades kuggu, -u l. -a, a 'kuga', skäkakuggu, -u l. måla, -a, skäkakmåla medan beslagen som förbunds-slä och skaklar kallades ringsmidä, -a 'ringsmide' och alla beslag tillsammans kallades skäkaksmidä, -ä. På skaklar och järsläer (oftare på de senare) var ibland 'märslan' ersatt av en krök, som fästes i 'ögloliknande' anordning på redskä-

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
 I. Norman. 1963. SÄTER
 DAL.
 Frgl. 27

9. jekt: Ändarna på en 'järslö' hade krok,
vid vilken 'skakelmärkan' häktades på.
Skaklar och järslö tillsammans kallas
skakeldön, - 'skakeldön'. Vid harv-
ning, som praktiskt taget alltid skedde
med en dragare förspänd fästades skak-
larna vid harven med en större trä-
krok harvkrok, - fjn. Till sådana för-
sökte man få fatt fälväktade 'självärta'
krokar av unga trä, som så litet som
möjligt behövde bearbetas för att kunna
fåna sitt ändamål. Harvkrokens eq. krok
fästades vid redskapet genom att föras
ned i den därför avsedda 'märkan', som
fanns ndera redskapets mitt el. i tvä-
ret av dess hörn - de en del harvar drogs
diagonalt över åkorn. Man vände då ofta
ej harven utan häktade ut kroken och
ytacerade den efter vändning av drag-
ren i motsäende hörn el. sida av
redskapet. Fäst listelstäng tillstäng, - a

10. förekom av gammalt *ej* i bygden på
åkerbruksredskap - end. på finare åkdon
på bruk o. l. - kom dock senare, när järn-
slämaskinar' o. l. kommo i bruk. Gålet
i skakel för märslan på dragarens sel
kallas ädelhöt, -ä el. ädsmälhöt, -ä.

Vid viss bearbetning av jorden användes
ädja, -an el. ra, -ra, -rahä 'årder', som av
mycket gamla även kunde benämnas
arrekrök, -fin 'årjekrök'. En årder bes-
tod av ä, -n el. stokk, -fin 'ä el. stokk',
vid vilken övriga delar voro fästade. Fram-
till på denna var bessä, -ä, -a
hötlet ^{lagrimas} anordning med tre hål, i vil-
ka kroken på skakelslän isattes. Bak-
till på 'äsen' var fästad den den nedåt
avsmalnande ädaffjöt 'årderfjöt' l. mull-
fjöt 'mullfjöt' - en plankbit - som
nedtill var fästad vid bakre änden av
'sulan' sühä l. -u, -a l. -u, ädasühä, som
var av trä och i sin främre ände hade

11. 'billen' bill, -n, -a, -ana, som var spetsig framfyll. Långt tillbaka var även 'biller' av trä med 'sko' av järn påsatthusen i senare tid var hela 'biller' av järn. Bakfyll på 'sula' och 'ås' var bakständeren bakständera, -n fastad och strax bakom 'biller' och genom 'lattan' latta, -a, som var fastad på 'åsen' gick framständeren framständer. Vid 'lattan' var framständeren fastskilad och med denna anordning kunde årdern ställas 'ställas' d. v. s. det kunde fås ett arbete djupare eller grundare. en kunnig få-n lagom ställd. 'man kunde få den inställd på ett för tillfället lagom djup. ådra kunnig vä jukt alla grundt ställd 'årdern kunde vara djupt eller grunt inställd'. Uppfyll gick mellan 'fänderna' handfrö 'handkräft', som bakåt avslutades av handföje 'handtaget' med vilken

Landsmålsarkivet Uppsala 25251

I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.

Frgl. 27

Studda ut!

12. ärder som styrdes vid användandet.
Frägelislaus fig. 15 liknar några de ärder,
som förekommo på orten, vilka dock
hade kortare 'äs', utom på de mindre
ärder, som drogs av människor 'hand-
ädra', vilka i främre änden hade en
'slä' i vilken den el. de dragande höl-
lo. Att använda ärder kallas 'ädra', -a, -a
'ärdrä' el. 'mylla', -a, -a 'mylla'

Långt tillbaka kördes i åkorn före själva
pflöjningen en 'rist' 'rist', -n, -a, -an²,
bestående av 'äs' l. 'stokk' l. 'trä', som
var kortare än 'äsen' på ärder, men fram-
till försedd med gräna el. best. På över-
sidan hade 'ristisen' 'ståndare' och 'hand-
trä' lik dem på ärder. Undertill, på rist-
äsen' var den knivliknande risten av
järn fastsatt, så att dess mesta del stack
ut vinkelrätt (något framåtrikt) från 'äsen'.
På en del ristar fanns fram till på 'äsen'
fastsatt en 'vise' 'vise' el. 'fass', -n 'fass' -

13. en släpsko, som gjorde ridstens gång stadigare. Ridsten användes vid plogning före den eg. plogningen, alltid vid plogning av vall nyplog, - jän 'nyplog' men även på styvare jord vid plogning av torv-sjåre 'torvsjåre', första årets havre- l. kornåker eller gammalåka 'gammalåker' andra l. ^{3.} fjärde årets havreåker e. l. mej ej vid plogning av bräde e. l. Att köra med rist kallades ridsta, - a, - a l. rist för 'ridsta l. ridsta före!' Medda!
förför(?)²??

Plog har så länge någon kan minnas används på orten även om de äldsta man kan minnas varit tänk. primitiva. Plogar finnes upptagna i byggnadsritningar ätm. vid 1800-tallets början. De äldsta plogar man minnes besodo nästan helt av trä. När de äldre typerna av plogar ersattes av nyare typer inträffade ofta att gamla plogar gjordes om till årdar, däremot äro utvecklingsformer från årdar till plog ej kon-

14. da. Vid övergången kallades äldre plo-
gar frånplögar, medan de nyare kallades
jännplogar. Även om de gamla plogarna
hade flera detaljvariationer liksom de nära
frägelistans fig 21 och bestod efter fig. 21: s in-
deln av handtrö 'handtrö' l. styrtrö 'styr-
trö' med handtäg 'handtag' (b. o. a.), som
var oft. bakstämndare och främstämndare
(c. o. d.). Plogens bärande del var äsen el.
'stocken' plögäs, -n, plögstock, -stj. I plog-
ärens främre del var plögfoten el. plögessan
fastskild (f), varför dessa plogar även
kallades förlpög el. färlpög. Denna
del av plogen benämndes även vistä, -n,
plögvistä, -n 'vise, plogvise'. Denne kunde
höjas el. sänkas och bidrog till detta
sätt till att bestämna hur djupt plogen
skulle plöja. Efter nutida anspråk och bruk
plöjde dessa plogar med ringa djup. Rilar-
na som fast höll 'plogfoten' kallades förljila,
färljila l. väljila. Fästet för drag-

15. anordningen kallades gränpa, -a, besh,
-ä, plogrinna, plogbesh. På de flesta,
men ej alla 'förlögar' fanns en rissk el.
rissfån fastsett på plogisen. Den var
'kanvliknande och var ofta med nedre
änden fastad plogens bill, något bakom
dess spets (lik fig. 20-21), men det förekom
även, att den var anbringad som på fig.
22, då dess nedre ände var fri. 'Billen' billa
var av järn (ä), kunde även kallas fär, -ä,
vilket även dess förmåga att skära torven
kunde benämnas: färä vä brä 'skäret var
bra'. Spetsen på bill kallas udd, -n.
Vändskivan, som kallas fjök, -a, plogfjök,
-a, var på de äldsta plogarna helt av
trä, något senare förekom, att den 'skod-
des' med plåt, för att senare bli helt
av järn. De i orten först använda plo-
garna tillverkades med fjök av järn,
tillverkades i Hedevara-trakten och kalla-
des även hemmoploga. Alldeles vid slutet

16. av 1800-talet och någon tid framöver gör-
des även plogar av denna typ, av en smed,
Östberg, i Tingsvallens by, de kallades även
östbassploga. Plogar av denna typ kal-
lades även smidda ploga. Både 'Hede-
mora- och Östbergsplogar' hade gott anseende
för sin användbarhet. Efter hand ha des-
sa äldre plogtyper ersatts av industriellt
tillverkade plogar och äro nu helt ur
bruk. På dessa plogar - nästan helt av
järn - ersattes 'ständer' och handtrå' av
två skablmur, skablmur, -a, -ur, -ur
med handtag, 'plogfoten' av ett hjul och
'plogfjolen' mera svängd för att bättre kun-
na vända 'plogfjötorna'. På plogar av både
äldre och ung typ medfördes och medföres
en gta, som i äldre tid användes till
att ste i kilar vid ändring av plogens
inställning samt att skrapa den 'plog-
fjöl' och andra delar från fastklubbande
jord m. m. Utan 'järnplog' kallas nyare

17. plogtyp även vändplog 'vändplog'.
När på plogar av äldre typ järnskoningen
var utsliten fick man sätta på ny skö-
ning 'sätta på ny skoning', när fjölen
på plog av nyare typ var sliten, fick
man ladda på denna, genom att
vält dit 'välta fast' mera järn på de
slitna ställena. Detsamma skedde
med 'bullen' eller också kunde det
vara nog att endast väs bullen 'väs

'bullens udd'.
Till och från åkorn förslades plog- och
andra åkerbruksredskap - på vagn e. d.,
vid kortare förflyttning kördes den lig-
gande på sidan.

Att använda plogen heter endast
plöja, -dra, -t 'plöja', (medan att
köra med snöplog kallas plöja, -a, -e
'plöga').

Av sladdar användes dels släp-, m-, a-, an-
bestående av två på kant stående, grova, korta

* Även kallad klubb²slä 'klubb²sladd'
18. plankor, vilka höllos samman med
stadiga släar. Ofta var den främre av
plankorna järnskodd ner till. Någon gång
förekou² att den bakre plankan
hundert till hade korta pinnar av järn
inslagna, men detta var ej vanligt. En
annan form av 'slä' var bräst²slä, som
bestod av några 12-14 dm. långa bräder,
vilka sammanköptes av två släar, vid
vilka de voro fastspikade. En 'bräst²slä'
kunde någon gång bestå av en utsliten
vedsläja, på vilken under medarna
spikats fast korta bräder bäst över.
Draganordningen på en sladd av plankor,
var vanligen en kort kedja, fast vid
sladden med båda ändarna, samt med
en rund ring på mitten i vilken skak-
larna 'kroklades fast'. På bräst²släarna var
ofta en utjämt bästsko på vardera långsi-
dan fastspikad att fästa skaklarna på.
och en liknande ögla av järn. På bräd

19. sladdar' gjorda av släpor användes
dennas draganordning. På sladdarna
lades tyngen' tyngje, -a, -a, -a bestående
av stenfar' eller ibland stälde sig
körkarlen på sladden som tyngje.
Att köra med sladd kallas: släpa, -a, -a
resp. brästa.

Harv uttalas harro, -a, -a, -an^o och
förekom i olika typer. De äldsta i man-
naminne var rätpinnharv, -a el. fyrfrä-
harro 'rätpinnharv' el. fyrfräharv som
bestod av en nästan fyrkantig ram harro-
frä och inne i denna fyra släar. På
'frä' och 'släarna' var på undersidan
fänt. korta, raka järnpinnar utstic-
kande. Draganordningen - en stadig ögla-
var fästad i tvⁿ av harvens hörn, varför
harven kördes diagonalt, dels krokpin-
harro 'krokpinnharv', som förekom i något
olika typer. En av dessa hade pinnar med
något utbragdade spetsar, vilken kallades: bill-

20. harro el. gäsfötharv 'gäsfötharv'.
'Krokpinuharvarna' voro formade nära lika
fig. 30I, fast hade ofta tre rader pinnar
lik fig. 30II och hade dragordningen
fästad direkt på 'harvträets' framsida. På
'krokpinuharvarna' var fästet ett bandtag i
form av en krökt 'träspak' lik fig. 80I - den
gick dock ej så långt fram på harven som
användes att lyfta harven med, då den
behövde få pinnarna rengjorda, be-
hövde styras el. vändas. Att köra med
harv kallas harvta, -a, -a. harv
snå 'harvasnå' avser att harven köres
diagonalt över åkorn, vilket var det van-
ligaste.

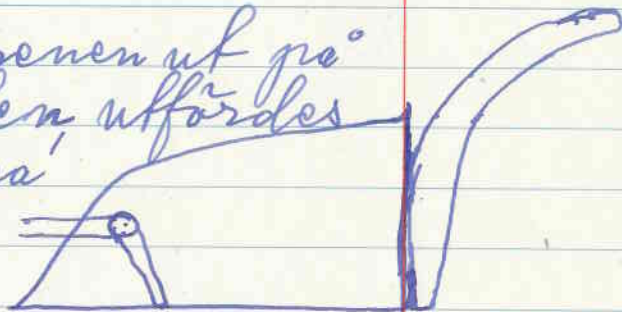
I äldre tid förekom en typ av välf
vällt, -n, -a, -anå, gjord av en stock
med skaklar fästade vid välltn l. vällt-
klubbån 'välltklubben' med en i vardera
ändan på denne inslegna järnsprint
vällt, -a, -a, -anå, välltnå 'välltnål'.

21. Dessa vältar voro nära lika fig. 29. Dessa vältar voro alldeles släta och kallades även slätvält-, -n el. även frävält-, -n, när i senare tid tillkommit även ringvält-, -n gjord av järnringar. I något senare tid förekom även vältar lika fig. 31, men dessa voro ett senv 'läu' utifrån. Delarna i en frävält kallas: vält el. vältkubbe, med vältnäsa (och i senare tid vältskä) samt vältskakbuss el. -skakbuss) med bred järnring i nedre änden skakblossa el. nålbossa i vilka 'nålarne' löpte. Att köra med vält kallas vältta, -a, -a - (med ringvält ringvältta).

Att forsla bort sten från åkrar och odlingar användes en släpa, liksom 'skogssläpan' fast av stadiggre och grövre virke. Den kallades stendrög, -jörn, stensläppa, -u l. -a, -a eller stensläpp, -u ä. 'stendrög, stensläpa' eller 'stensläpp' ä.

Id. Att köra jord från dikenrenen ut på
åker och liknande arbeten utfördes
med mullskopa, -a 'mullskopa'

av ungefär detta utseende

Den var gjord av stadiga
bräder, järnskodd framtill, kunde ib-
land ha försärkning av järnband
under samt hade en stadig träkrok
till handtag, som i sen tid försågs
med spärranordning, som kunde öpp-
nas vid skopans lösnings. Använd-
ningen av 'mullskopa' benämndes
'för må mullskopa' 'köra med mull-
skopa'.

Under vintern förvarades det mest
ta av 'åkerredskapen' i något lader
eller någon bod. Vanligt var också i
ett åtm. en del av dem t. ex. vält,
brädsladd och andra mindre dyrbara
(och ej så höga) redskap lades in under
golvet på lador, logar och bodar. Att

23 ha dem stående ute ansågs värds-
löst, övré och högst slarvigt.

äkra, -an, -ra, -ranä 'äker' avser
den odlade åkerjorden - undantaget
alltså frädgårdsland o. l.

lott, -n, -a, -anä 'lott' äker eller del av ä-
ker - och ännu vanligare skogsskifte - hör-
rande till viss gård vi ha ju en liten
lott på åkerjäbä a' 'vi ha ju en mind-
re äkerbit på åkergården också'. feg, -a,
-a, -anä 'feg' avser både mindre äker
(eller slätter) och del av äker mellan
två 'vattenfäror' (samt även skogslott).

(fjäg, tvär, vält okända, fält har den rikssv.
bet. och hör frol. ej eg. till ortens dial.)

Litet åkerslycke kan betecknas med
orden: rimpa, -a, -ra, -ranä, jörripa, -a,
'rimpa, jörripa, rimsa, -a, -ra, -ranä,
jörriusa, -a 'rimsa, jörriusa' medan
fängs, -a 'kings' och fjäl, -n 'kil' kan av-
se mindre kilformad äker eller utskjutande

24. de del av åker. Ex. hǟ ǟ dē bäǟ e
litta rimpna 'det är bara en liten, smal
åkerlapp', vi hadd e rimpna där ǟ 'vi
hade en liten, smal åkerbit där också!
ǟ-ǟ en fjings, stikka ut på sidan 'det
är en liten kilformad utbildning på
sidan av åkeren', ja hǟ en lilla fjil
där ǟ; ja skö plöjje'-opp 'jag har en
liten kilformad åkerlapp där också;
som jag skall plöja upp'. Lycka, -a, -a,
-una 'lycka' och jän, -än, -a, -ane 'jän'
avse även utskjutande, kilformig del
av åker (jän kan även avse i åker o. h.
utskjutande skogsudd). Utom frädgårds-
land kan lannd, -ä, -, -a 'land' även
avse mindre åker eller del av åker där
vissa växter odlas f. ex. johlbräslannd
'potatisland', linlannd 'linland',
rövlannd 'rovland', kävlannd 'käl-
land', röflannd 'rotland', alllannd
'ärtland'.

25. för i åkan 'köra i åkern' avser
allt körningsarbete, som förbereder
säden av åker, rista, -a, -e 'rista' el.
rist för 'rista före' avser att köra med
rist, plöjja, -a, -t 'plöja' avser dels
köra med plog, men kunde i äldre tid
sammansättande beteckna ^{avse} körning
både med rist och plog. plöjning, -a
hössplöjning, -a avser plöjningen av
åkrarna efter skörd och avbetningen av
gammal slundsa, -a 'flerårsvall'. Plöj-
ning av gammal vall kallas ta plöj
nyplög 'att plöja nyplög', plöjning
av fjölårets nyplög, som varit vassad, kal-
las ta plöj terrasjura 'att plöja ter-
rasjura och plöjning av 2-3-års vassad
kallas ta plöj gammalåker 'att plöja
gammalåker'. Så mycket som möj-
ligt - helst allt - av denna plöjning
skulle hinnas med nyan jorden för
till - resten fick anste till våren. Detta

Landsmålsarkivet Uppsala 25251

I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.

Frgl. 27

26. arbete kallas för höstplöjja' att höst-
plöja'. Höstplöjningen påbörjades snarast efter
skörden av vassad' och sedan vallarna, som
skulle plöjas betats av samt pågick tills
allt var plöjt eller till fjäde lade hinder
i vägen. Arbetstiden vid plöjning varierade
givetvis beroende på olika saker, t. ex.
om man även hade annat arbete man någon
del av dagen skulle deltaga i, om det var
'lätt- eller hårdplöjt' - hur mycket dra-
garen (dragarna) orkade med m. m. Att
hinna plöja i hemlandet ansågs nog i all-
mänhet vara ett fullgott dagsverk. Det
man ej hunnit plöja på hösten - och då
oftast den jord, som det året skulle lig-
ga i träde' träas fick man plöja på
våren värplöjja, värplöjninga, el.
lädigsplöjja a, lädigsplöjninga a, Till-
vägagångssättet vid plöjningen varierade
givetvis rätt avsevärt beroende på olika
storlek av gårdarna och därmed olika

27. Tillgång till dragare och körkarlar.
Då man på en liten gård med en häst fick
omvärlande köra med rist och plog,
kunde man på någon av de största går-
darna med tre hästar - max på orten -
kanske rist för med en häst och
plöja med en- två hästar, då oftast i par.
I mannaminne ha otar förekommit i
så liten utsträckning - på någon av bruks-
herregårdarna ^{endast} att man kan bortse från
dem. Vid plöjning med de äldre ty-
perna av redskap kördes risten i all-
mänhet av en person, medan plöj-
ningen helst skulle utföras av två-
en som körde och en som skötte plo-
gen - fast ibland plöjde ju även en
man ensam. Detta senare blev ju bet.
vändigare när något nyare plogtyper
med både bäll och fjäl av järn
kommo i bruk. Vid plöjning av ny-
plog' deltog även ofta en tredje person

28. i plöjningen, vilken hade till upp-
gift att framya till 'plogfärrarna', vilka
vänts dåligt av de mindre bra plogarna.
Detta arbete kallades att framya föra
'framya färar', och oftast 'ristade man före'
vid all plöjning, men vid plöjning av
'gammellåker' ~~uteslö~~ ^{lät} man även täml.
ofta detta moment. Vid plöjning av ny-
plog var det nödvändigt att 'rista före'.
Vanligt var, att de som ej hade egna
dragare fingo sina åkerlappar plöjda
av grannar el. andra, som hade såda-
na, men även större gårdar stögäva,
som ej kunde plöja allt själva lydde ill.
plöjfabrik 'plöjningshjälper'. Vid plöj-
ning i smågårdar ersattes oftast plöjning-
en genom att dagsverken i annat ar-
bete utfördes som ersättning. På 1890-ta-
let ansågs 7 kr. om dagen samt foder åt
dragarna vara en ^{mycket} god betalning för
en dags plöjning *och mycket lätt jord

29. Var jorden mycket torr ansågs den -
särskilt ifråga om 'nyplög' - var el. o-
möjlig att plöja, den var håpplöjtid.
Vid lagom fuktighetsgrad sades det vara
lämplöjtid el. lägsu ta plöja. Vid för
stark fuktighet vä-ä se' sult se-ä jekk-
int plöja 'var det se' sult, att det inte
gick att plöja' el. ä' bär int hesth l.-ans'
'det var inte hästen l.-arna', hestfana'
bär-jännom 'hästarna sjönks ned
med benen'.

Plogens djupgäende kallas: plögjup, -ä
'plögdyup' eller plögmön, -ä 'plögmän'.
Att plöja en färd: ta plöjje el. för el.
e plöjda 'att plöja en färd el. en plöj-
da'. En plögtilla kallas: för, -ä 'fär',
plöjda, -ä 'plöjda' el. filta, -ä 'filta'.
Rännan där ploget gått fram kallas
även för, -ä, plögför, -ä eller plöggång,
njän 'plöggång', (vilket senare även kunde
avse plogets plöjningsförmåga). Att sätta

30. en plog djupf kallas ^{te} jünplöjja mot-
satsen ^{te} skumpplöjja 'att skumpplöja'.
Lenom att sätta skaklarnas krok i olika
bredvid varandra befintliga hål på plo-
gens best el. gräna kunde bredden
på färorna varieras.

Det inträffade någon ibland plöjde ned
en flaska kväl, med vilken man grudit
sina värtor, i tron att dessa skulle försvin-
na, när svälen mulnade. Burean ev. folk-
tro ej känd.

Et upplojt fält kallas: plöjning, -a,
-a, -and, plöjda, -a el. plöjda, -na

Vid plöjning av en åker böjades
man med att mäta ut genom 'stegning'
steg ut el. steg upp de olika tegarna
och sedan plöj 'tegruggarna' plöja de
två 'mittfärorna' ^{med} plöjda i varje teg.
Varje teg beräknades vara 10 steg, vilket
skulle vara lagom till 'säföra', säföran,
sälredder' om fyra steg vardera. Före jor-

31. dens skriftande på 1830-talet voro många 'åkerfegar' så snåla, att de ej blevo mer än 1-2 'fegar' vid plöjningen, sedan blev ju förhållandena oftast betydligt bättre. På de gamla åkrarna el. senare snå och medelstora stegades hela åkern upp och 'fegryggarna plöjdes', men på stora åkrar kändes även åkern delas i oungångar, så endast delar av det iordningsställes för plöjning åt gången. Vid plöjningen plöjdes de c:a 8 stegen på vardera sidan av 'fegryggen' så att hela tiden plöjdes mot denna och växlades med en fåra på vardera sidan. Detta kallas att slå höp 'slå ihop' el. laddje höp 'lägga ihop'. Den bredare fåran mellan två fegar kallas fegfår el. mittfår. Den oplöjda kanten vid åkerens kortändar - bred som dragarens längd - där man under plöjningen vänt med dragare och plog, plöjdes sist sedan fegarna plöjts, tillsammans

32. med de 'kanttegar' på åkerens längsri-
dor, av ungefär samma bredd, som sparas
vid sidan av de eg. tegarna. Dessa kan-
ter kallas 'vändtegar' vändtegg, -jån, -ga, -ane.
Detta kallas så plöj vändtegg.

Att köra med plogen liggande på sidan och
utan att plöja med den kallas: så för så-
ma ma plöjån 'att köra framme med plogen'.
figyr höjning förde ej ha förekom-
mit i äldre tid och är ej heller nu
särskilt vanlig.

Se blad 25. rögstubb, hägstubb, kön-
stubb, vetstubb användes ibland som
beteckning på nysturen åker besidd
med råg, vete, havre el. korn, varför
också uttrycket plöj häga- l. kön-
stubb förekommer — betr. råg- och
veteåkrar såddes ju dessa oftast (i
mannaminne) igen med gräsfrö till
vall, varför de sällan plöjdes upp.
Om plogen vid plöjningen ej gick

33. gick rakt utan fog för mycket säger
man att ä stäb gå på balkens sida och
vatt millasätt gå på färens sida, där då
en smal rand oplöjd iker kunde upp-
stå mellan filtorna, liknande kan
ju även uppstå om plojen ena gången
får fö lite ett stycke av färan, men
nästa fören går rakt

ä fö, ä äka fö sade man, när
som ofta med de gamla plöjtygerna
något stycke av filtten drogs med fram-
för plojen

Träda uttalas frä^v, -ä^v, -a^v, -a och
i samma bet. förekommer mer ovanl.
frässjöh^v, -a^v. Sådan åker säges ligg
h. vä^v i frää^v h. vä^v frää^v h. ligg i
viten. Ex. de-hä skä^v ja frä^v i näst är
'det här (åkerstycket) skall jag 'träda' näs-
ta är', om två^v är föst skä^v ja laddje^v
i frää^v först om två^v är skall jag lägga
det i träde, de-hä skä^v fräss näst är

34. 'det här skall frädas nästa år, ja hö
bo vita liddja - i - frä² 'jag har bo
åkersstycken, som ligga i fräde, ja
skä de inf frä som kajs-jöan, jag
skall de inf fräda likt Kajs-johan (gam-
malt talesätt, som avsåg att åkern fick
ligga helt orörd, när den låg i fräde).
Längst tillbaka - före 1870-talet - kan det-
ta bruk ha förekommit mera vanligt, ja
vilket de riktigt gamla uttryck hö
jöta ligg i vila 'ha jorden liggande
i vila' måhända ursprungligen beteckna-
de. Från de gamle finns även uttalat,
att man långt tillbaka kunde låta kor.
el. får beta på frädan. Sådant fräde
hade även kallats vilfrä² - a² a² vilfräde!
Nellan vårsadden och slätten - och före
midsommar - skulle frädan plöjas första
gången. En del harva-foll-öva-a² a²
harvade väl över det också 'före plöjningen.
Någon tid efter plöjningen skulle det här

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27

35. var igen, ässa skull ju kvikkfäga
harrkäs-l. hakkas-ur, om-ä vä fläkkan
ä hä vä-ä ju mythy-är 'och så skulle
ju kvikkroten harrkäs l. heckas ur, om
det fanns sådär och det gjorde det ju
oftast'. Träden plöjdes två gånger före
sadden, men antalet harvningar före
första plöjningen och mellan plöjningarna,
kunde bli varierande beroende på
olika jordar och väderlek, bondens nog-
grannhet eller upptagenhet och an-
nat brädskaende arbete, men en
välskött träda skulle harvas, om
den började grönska av svårare ogräsar-
ter. Rötter av uppfackade rotogräs. Ståll
i kvikkfäg i första hand räfsades
samman i högar, som ibland brändes
på åkorn, ibland kördes och slängdes
ned i nänn bakslännt alla nyåhög
'backslutning eller något nyåmullras',
och någon gång kördes det samman

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÅTER

DAL.
Frgl. 27

36. i stora stackar vid åkerrennen, där
det fick malna. Hade fjälarna sedan
senaste frädningen 'skjutit upp' stenar
i åkern, som blev till hinder vid
plöjning och harvning, försökte man
ofta skaffa bort dem, när åkern låg i
fräde. Man kunde endera bryta upp
dem med hjälp av spelt (äldre busstör),
vrea i lusknur, 'spelt samt kortare el.
längre stänger' och sedan köra bort dem
med hjälp av 'stenläpa' eller man kun-
de borra och spränga dem med berg-
krut ä. 'bergkrut' l. något senare berg-
olja 'bergolja' (en flykande föregångare
till dynamiten) eller man kunde gräva
en mycket djup grop vid sidan av ste-
nen och vätta ner den i den fast
då lär - an liddje frostfritt l. på
frostfritt jern, om - å skull jä nä fast
då måste den ligga frostfritt l. på frost-
fritt djup, om den inte skulle skjutas

37. upp av fjälen igen'. Fanns ju i åkern
någon bergvägg uppstickande, som ansågs
förstör att spränga bort, lades ofta upp-
brutna och söndersprängda stenar
upp på denna i rösen. Stenjässgäbba
'Stengårdsgårdar' förekomma men
mycket sparsamt och ha möjligen nå-
gon anknytning till bergbruket i sock-
nen, eftersom de få som finnas, näs-
tan uteslutande finnas i del i närhe-
ten av gravbyn Bispberg.

Dikning förekom ju i gammal tid,
men ej alls i samma omfattning som
i senare tid, och den utfördes i spr-
utsträckning i samband med träd-
ningen. Dikena gjordes ofta ganska
grundna 'ej djupa' och ofta var det
illa planerat med unnofalla med möj-
ligheten för vattnet att komma vidare
nedanför dikena, vilket väl ofta i gam-
mal tid haft samband med att åkrar-

28. na varit så små och att flera skul-
le grävt gemensamma 'utfalldiken',
vilket ej alltid blev av grä grund av
olika skäl. Sänkor i åkrarna lågduv
l. lågduv försökte man i görligaste
mån dika ut 'dika ut'. Sådana voro
ofta vattfuka 'vattensjuka' o' botten-
syra jök spp i dän 'och botten-
syran gick upp i markytan'. Sådana delar
av åkrarna - el. ibland hela åkrar -
sades vara sura, el. ä kunna vä-
sig l. vattsig l. fällsig i dän 'det kunn-
de vara källdrag (små källdror) i dän,
off dika kallas difja, - a, - a l. dik här, - t,
gräv difja, fä-spp-difja. Att gräva nya
diken kallas att nydifja, ränus-
difja avser att förbättra äldre diken,
difja-ärs avser att genom diken befria
mycket våta marker - av. myrar och sjöar
från vatten. Mesta dikningen utfördes
av gårdarnas eget folk, men visst före-

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27

39. kom lejd arbetskraft samt även
arbetslyta d. v. s. någon dikade åt en
annan och fick annat arbete t. ex. kör-
ning i stället. Arbetskraft från arlagsna
bygger ej känt, men namnet dahb
hemyrka på den lägst belägna delen
av ett 10-tal åkrar i Dalsby-Nordakers
skifteslag och som långt tillbaka ardi-
kats med ett större dike ner till Ljus-
ferån, kan tyda på att man förr an-
vänt arbetskraft från övre Dalarna
till större dikningar - liksom det var
mycket vanligt till slagtrökning. Att
nydijar ansågs vara ett stoft arbete, då
man dels hade ganska liten redskap till
hjälp och då arbetet ofta hindrades av
grötter, stenar o. d. o., även om det ju också
fanns områden av lättare jordar, där det
var lättdikt. Dikningen - om det inte
var fråga om en helt kort sträcka - inled-
des med att man med hjälp av mindre

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27

40. grävar ~~grävar~~ med snören emellan
märkte ut den sträckning diket skulle
gå, varefter med spade matjorden, som
väl oftast var ungef. ett spädteggjün, el.
hade spädjün. Matjorden tillvarafogs all-
tid genom att man kastade upp den till
åker, el. ut. körde den till annan å-
ker. Även det mesta av övrig jord som
kastades upp fick följa med mulskopan
ut på åker, fast vä-ä rena spekkän,
hånnda-ä föll, att den fjöd-ihna-fannä²
'fast var det ren späcklera hände det jün,
att man körde bort den' eller lät den
ligga vid sidan om diket, beroende på var
detta gick fram. Efter första spadtaget börja-
de man minska diket's bredd slännt-
är så att detta i botten difjesbotten blev
betydligt smalare än i ytan. Vid grävning
av de nedersta delarna diket - liksom vid
grävning av täckdiken - använde man
särskilda, smalare difjespäda 'dikesspadar'.

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27

41. Höjd och bredd på olika diken kunde variera rätt avsevärt. Dikets kant i degytan kallas: rén, -a, difjerén, difjeskant, -a el. difjesbrädd, -a. Den sluttande sidan difjeslänt, -n. Bredden av den sträcka, som lämnades oplojd vid åkerens kant varierade ju något, men c:a 3-4 dm. var nog det vanligaste. Förr släddes alltid dikes- och åkerrenar alltid även så sent som efter skörden. Nu förekommer detta knappast alls.

Dike uttalas difje, -e, -a, -a. uffallsdifje och huvuddifje avser större dike, i vilket flera mindre diken falla ut. Diken i rägångar kallas: rädifje el. felyedifje. åkerdifje är ett vanl. mindre dike i åker, vallfjör är ett mindre, mera tillfälligt dike, som ofta ädras el. plojës upp på en åker efter sädden oftast!

Täckdiken ha förekommit - om än ganska sparsamt - så långt någon kan

42. minnas. De och de har man vid dik-
ning el. annan grävning kommit på sö-
dana av bet. ålder, som man ej vetat, när
de grävts. De kallas kallade numera en-
dast täckdijfa, ^(obest. plur.) men de gamle kallade
dem även frödjfa el. frömdijfa, ^(ob. pl.) om
de voro fyllda med virke (kluvet el.
okluvet, ofta asp) el. även stenmdijfa ^(ob. pl.)
om de fylldes med sten, ö ver frö el.
frömdä 'virket' el. stenarna, som lagts
i botten av diken, lades granris el.
enris, som skulle hindra den jord, som
östes över, att falla ned i underlaget.
Omkring 1920 kom de första terrörerna i
bruk för täckdikning inom socknen.
Med frömdä-g i samband med diken
avses enklare broar, vars bärande delar
äro av sten - mer el. mindre täktad. Täck-
dikets öppning mot avloppsdikeye kallas
endast dijföppning, - a. l. - öppning
'diketsöppning'.

43. Den vid dikning uppskottade jorden
kallas dikesjök, -a och den del av den,
som består av gräsrot för dikesforro, -än.
Den från åkerdiken uppskottade jorden och
forren spreds med hjälp av mulskopa
och spadar ut över åkern och ansågs av
de gamle vara god jordförbättring, den
ansågs vara fressk jök 'ej genom odling
'sliten' jord. Från andra diken kunde
även den bästa delen av jorden köras
till någon åker. Den på åkern utkastade
el. utkörda 'dikesforren' sönderdelades
med hjälp av olika hackor. Vid dik-
ningen var ju viktigt se till, att diket
fick en god avrinningsförmåga fekk e
brä fall l. unnafall 'fick ett gott fall'
l. undanfall, vilket även kunde uttryckas
att ä hadd e brä sug 'det hade ett bra
sug'. Motsaken var att ä hadd bakfall
'det hade bakfall' d.v.s. vattnet blev stäu-
de kvar i diket el. d.v.s. kunde rinna mot

44, den avsedda riktningen på någon sträcka, då man ju fick försöka sänka diket i dess nedre del och ev. även gräva 'uffalls-diket' djupare.

Broarna över åkerdikena voro fäul. upplag med ett underlag av endera större stenbunkingar el. tuktade stenar el. korta, grövre stockar, vilka lades vinkelrätt över diket, men något under dess dagyta. Över dessa lades i diket längdriktning stadiga stänger av den längd man önskade broens bredd skulle vara. Dessa höllos på plats av en i broen vardera ände fastspikad stadig stång el. smal stock. Någon gång förekom, att 'underlaget' fyllde broens bredd, att de yttersta stenarna el. stockarna med sin övre del nådde högre än de innanför liggande - upp till diket dagyta - och att mellanrummet fylldes med jord. En sådan bro kallas krumma, -a el. jölbros, -a. Var underlaget av stockar kallades dessa

45. 'vasar' västa, -an, -a, -anä, stångerna
kallades frö, - l. röur) eller 'klabbar'
klabb, -än, -a, -anä, ou devoro av litet
grövre dimension.

Goda åkrarna jö, göddä, gött l. jösta, -a,
-a (kol. y). hänn sijn dä -ä -ä bra gött' här
kan man se, att det är bra gött', en - hä
åkan ä väj jödd' den här åkern är bra
göddad' el. motsatsen; hänn ä jöba so
mäga l. utmägra 'här är jorden så ma-
ger l. utmagrad', an hö läba jöba mä-
ra - ut alldeles' han har inte, all göds-
lat jorden, som det borde varit!

Gödsel kallas dynnja, -a, konstgödsel:
jönning, -a l. bjönning, -a. Om väl göds-
lad och skött jord säges, att den är i bra
bruk l. i bra hävd l. ä - ä gö hävd jä-
anna. I lika slag av naturlig gödsel är:
ködynnja, -a l. fösdynnja, -a 'ko- f. lada-
gårdsdynnja', hestdynnja, -a l. stalldyn-
nja 'häst- l. stalldynnja', fökködynnja, -a

46. l. folkföt, -n 'folkdynga l. -skit'
färdynnja, -a 'färdynga' (förr vanl. men nu
ytterst sällsynt). Gödselback: dynnjö-
stak, -stjän l. dynnjöhög, -jin samt
platsen för sådan dynnjöstä, -n l. (ibbl.)
dynnjögrön, -a. Gödselvattnen: dynnjö-
vattn, -ä, dynnjöpuss, -ä l. gödselvattn, -ä,
vilket förr ej äls tillvara togs, utan fick
rinna ner i någon sänke i närheten av
gödselstaden: dynnjöpuss, -n l. gödselgrön,
-a och därifrån lev. ut över omkringliggan-
de mark. Även nu är gödselbrunnar
ganska ovanliga i socknen. Någon gång
förekom att man öste gödselvattnen på
kålplantor o. l. Gödsel av höns: hönsdynn-
ja, -a. En 'boll' av hästgödsel kallas hest-
stöt, -n, -a, -anä, liksom av får och getter:
färstöt, -n resp. gäst - l. gäststöt, -n. Nötkva-
rande av nötkreatur kallas: kötlämpa, -a l.
dynnjölämpa, -a, av människa: fiteräpka,
-a l. -a, -u och av höns: hönsstöt, -n

47. Olika slag av gödsel ansågs ha olika värde och användes i viss utsträckning till olika växter. Kogödsel ansågs ha längre verkan, ~~siffen i länga~~ och användes till all säd och till vallar (d. v. s. vid frädningen, som såddes med höstsäd, vilken såddes igen till vall), höns gödsel, måvungödsel och förr även fårgödsel ansågs ha en kraftig men kortare verkningstid. Höns- och fårgödsel anv. uteslutande till sådana växter som skördades ovan jord - i första hand kål o. l. - eljest till. med kogödsel. Svängödsel ansågs vara av mindre värde och blandades i kogödseln. Även hästgödseln ansågs ha kort verkningstid och användes till frädgårdsland o. l. som gödsledes varje år el. blandades i kogödseln. I äldre tid förekom att man för att dryga ut gödseln ibland blandade denna med hackad gransis, som ibland användes som strö-

48 under kreaturen i stället för halm el.
agnar, eller med borrk 'mulligt frä-
fall' el. med mossa. Till 'strö' förekom
även långt tillbaka, om än i liten om-
fattning, att torv^{sov} skar ur mossor och
torvkall. Till jordförbättring förekom ä-
ven, att man grävde dj-a 'dy' eller
dj-jöh-a ur myrar och körde till åkrar
och bredde ut där. Tånl. vanligt förekom
även, att man brände ogräs, ris och
bräde på åkrarna och spred ut askan
över åkern. Ej känt när kalk först före-
kom i ortens jordbruk, men med säker-
het var det allmänt brukat på 1890-ta-
let. jönning l. bjönning förekom först
i någon mindre utsträckning ganska ti-
digt på 1900-talet.

Allt köra gödsel kallas: för dynnja
och skedde till största delen vintertid med
släde dynnjast. Nest skedde det sent
fram på vårvintern, ofta på dist snön 'på'

49. den sista kvarvarande snön, sedan alla skogskörslor klarats av. Redskap vid gödselkörning var i första hand dymnjögräp, -a samt dymnjökroth, -fin a och dymnjökro, - samt dymnjökrova, -a att skotta ren gödselstaden efter hand som den töndes. Vinfertid kördes gödseln med dymnjöslån av, kallad dymnjöskrymda, -a el. dymnjöäkra, -a. Dessa hade i äldre tid två meter, som sträckte sig i slädens hela längd långslån, i senare tid två mindre kätkar. Gödselslädens "överbyggnad", som var c:a 1 meter hög, var lossfärdig, fästad vid slädens botten med hjälp av en större märla i vardera änden, vilka fördes ned i hål i slädbotten och fästades med kilar. Denna del kallades dymnjökrova, -a. På senare tid köres gödsel ofta även på vanliga vedslädar versäda, -a då man av ibland hör det kallas dymnjöräda, -a, vilket är en annan sällsynt bild slädbotten,

50. som placeras på två kälkar. Sommar-
tid kördes gödsel på en tvåhjulig härra, som
kallas fräkpa, -an, -a, -ana, ²dynjöfräka.
Den hade en c. 2 1/2 m. hög "överdel" av
bräder, kallad fräkbrädda, som har en
losslagbar gavel bakfull, kallad fräklukku,
-ul, -bräda, -ä (det anv. ofta till sittbräde,
vid toukörning). Vid förning av 'flaken'
lossades den hängk 'hank' av ridjör, som
höll 'flaken' vid dess ena skedel, 'luckan'
tog loss och 'flaken' stältes bakåt. Både
på 'dynsläde' och 'dynfläke' skades ofta höj-
den av dess längridor med losslagbara 'läm-
mar' lemma, lemm, -an, -a, -ana. Loss
dynja avser att lasta på gödsel på ett åkdon.
Personer som sysslade med gödselkörning
kallades dynjöförare, -n ja mött fyr-
fam dynjöförare bäv på hämväj
"jag mötte fyra-fem gödselkörare bara
på vägen hem". I äldre tid deltog både
män och kvinnor i gödselkörningen - för

51. delningen högst varierande mellan olika gårdar. Båda könen deltog i lastningen, medan väl oftast männen körde lassena ut på åkern. Inga särskilda ceremonier, festligheter e. d. kända i samband med detta arbete. Ute på åkern lades gödseln oftast - på vintern alltid - samman i stora stackar dennjöstråk, - tjän, - hög, - jän l. - hög, - an, i vilka gödseln packades samman. Stackarna gjordes rätt höga och skulle ha raka kanter, allt för att de skulle torka ut så litet som möjligt. Ofta täcktes de även över med granris av samma orsak. Sommartid förekom dock även att gödseln stjäptes ut 'lassvis' om den snart skulle bredas ut på åkern. Någon enstaka gång förekom att man på vår-vintern - på snön - ell. tidigt på våren bredde ut gödsel på vallar, linnduv eller f. o. u. på gamla slättergångar, men det får betraktas som undantagsfall - det var f. o. u.

52, vanligt att man körde gödsel från fåbo-
darna hem på åkrarna, men ibland
kunde ätm. en del av den spridas ut på
ängar vid fåboden. Gödselvattnen använ-
des förr ej alls på åkrarna, men i någon
utsträckning i trädgårdsland o. l.

Att sprida gödseln på åkern kallades
brä dymnja l. sprä dymnja - vilket senare
nu är det vanligare, då det sker med göd-
selspridare - l. sprätt (kring) dymnja,
sprätt ut dymnja. Detta tillgick oftast så,
att kvinnor och halvårta pojkar hackade
loss gödseln ur stacken med dymnjökrök
och dymnjökrö och även hackade söm-
der gödselkornorna i görligaste mån. Till-
sammans med männen lastades gödseln
på flaken, som kördes ut på åkern,
där gödseln hackades ur i nykro 'mind-
re lögar' - ett loss kunde bli 3-4 sådana.
Dessa ledes på sådant avstånd från varand-
ra, att man vid spridningen med grep,

53. som skeddde när ett antal lass körts ut
- eller efter hand av en särskild spridare
l. bräare - kunde få innehållt i jju-
karna' att tåka till mellanrummen
mellan dem. Födsel som legat länge i
stick var brunnsin 'brunnen', medan
färskare gödsel sades vara öbrunnsin.
Den 'brunna' gödseln ansågs vara bäst
för användning. Den utspridda gödseln
harvades eller plöjdes ner (skumplojning),
harro-nē-dynnyä, plöjji-nē-dynnyä
jä skä harro-nē-dynnyä hännä 'här
ämman jag harva ner gödseln', hä du
hunnit harro-nē-dynnyä ä 'har du
(redan) hunnit harva ner gödseln också?
Antalet gånger då man harvade ett
fräde under sommaren kunde variera
mellan olika gårdar, mellan olika jordar
o. s. v. Men antalet bestämdes dock i hu-
vudsak av ogräsets tillväxt, de flesta ville
ju inte hä fräa stå grönt ha frädet stående grönt.'

54. Numera och sedan lång tid 'frädas' jorden vanligen vart sjunde år, men enl. följande skifteshandling synes i början av 1800-talet infervallen ha varit något längre - nio år.

På begäran af Herrensägaren Wass Jan Ersson i öfra Stubbersbo, hafva under tecknade i nedanskrefne dag, synat och besiktigat och värderat häfden samt uppmätt vidden af den skærjörd i Skarpånget, Lufvisvretarne och Kjällånget, han förfogad, men nu genom öfvergångit storskifte, kommer att afträda till sina grannar Thomas Eric Jansson, Enkan Pers Lisa Ersdoffer och Daniels Anders Larsson i Stubbersbo. Närvarande Wass Jan Ersson, men i tillträdaundersidan af ifrågasvarande jord, var ingen närvarande; Prägrödan var nu afbergad och inkröad, Prödan af Rågen uppskuren och stående i skyl men Våradsgrödan var fullmätad men ej mogen för skördning. Som grund för denne berättning antogs det häruti orten vanliga

55. Åkerjords brukningsätt nemligen att
efter skedd frädning och gödning, jorden
först gifves Råggröda, derefter 3de Träs-
grödor och sedan 4de Vårsädsgrödor - Till
jordens gödning åtgå minst hvenne(er.
hvenne?) medelmåttige sommar-löss gödning
eller dess värde, då arbete och körning
tillika deruti inbegripes, på varje
Snerland och för hvarje år eller gröda
afräknas en åttonde-del af gödning
och häfd, hvarefter förrättningen före-
toggs och aflopps som följer: - - - - -
Sålunda synat, värderet och uppmätt be-
byggas af Stabbersbo den 3 September 1832.
J. Söderström.

And, Ersson Nämndeman.

Här framgår att gödning den tiden endast
skulle ske vid frädningen, medan
numera sedan åskilliga årtionden det
även gödhas vid odlingen av vårsäd - dock
oftast ej 1:sta årets - samt vid odling av

56. rovor, potatis o.s.v. som ju ibland ersätter 2:dra och 3:dje årens vårsäd. Bdlingen av råg har sedan ett par årtionden - här man slutat att själv baka sitt rågbröd - allt mera ersatts av veteodling. Långe bibehölls bruket med tre års vallodling efter höstsäden, men är numera nästan helt utskaf till 2 år, liksom vårsäd nu oftast odlas 3 år efter vallarna. Mindre avvikelser från denna regelmässighet förekomma dock - t. ex. odlas föml ofta på den jord som eg. skulle trädas 'grönfoder' o.s.v. vicker och havre o.s. korn, som skördas omyogen. Dess växttid är ju kort. Godsling skär de både vår och höst.

IV. Vårarbetena på åkern kallas vårbrütje el. fjör i våra 'kör i våren' el. av. värjörte, ⁽¹⁰⁾ ⁽¹⁰⁾ - t. ex. nu är föll alla i värbrütje, 'nu är väl alla uppfagna med vårsäden, ja fjör-i-våra fö fullt 'jag bälter på med värbruket för fullt'.

57. hå ni värjöt fäbukt, ni? hå ni gjort fär-
diga värarbetena, ni? kann du börje-
gå värbruka snät då? kan du börje
köra i jorden för väränningen snart då?!
ja värädd fäbukt länqu i förra vikkun jag
sädde det snät för värn redan i förra
veckan, hå ni börje må väränninga
nå då? hå ni börjat med väränningen
än, då?! snät är ä säringa i snart
är det dags att se! (vär-eh. höstsäd/igen
också!

De åkrar som säddes med väräd var en-
 dera nypån, -jån 'vallbrott', förrosjö, -a
'andra årets värädесаker' och gammala hä-
ka, -n 'fredj och frok. å åvel fjärdet årets
värädесаker

För höstsäden är benämningarna:
höstsänninga, -a, så höstsä, höstsä
(fräa! : å fö-jå-bi-tån) få höstsä i nu
'nu är det dags när som helst att sä höst-
säden också, hå du sätt höstsä du i

58. 'har du också sält höstäden?' 'nä
hä du äna börja mä höstäden, dä
'när planerar du att börja så höstäden,
dä?' 'hä du höställt fräa' 'har du
sält fräden för året?'

lika uttryck för att åkern är lämplig
att bearbeta för sädd är: nu är ä ritet
förrka' nu är det urorkat', nu hä o
snät förrka-rit' nu har den snart
orkat ur', nu ä o så ras i fin' nu
är den så ras och lämplig', nu rery o
så bra' nu reder den sig bra', hann
ä o så lättred i färu' här är den
så lättred (lättbearbetad) och färdig',
hann br ä lättred så snät' här bru-
kar den tidigt bli lätt att bearbeta'.

Motsatsen uttryckes med: ä ä rit i när-
ändan ä i lögundä' det är surt i den
längst med belägna delen och i svackorna,
ä ä rit ritit färu ännä int, ä vill färu-
vë' det är inte alldeles färdigt änn, inte,

59. det vill fastna vid (på redskapen); nogg
ä-o kudda hänn ännu 'nog är den kläd-
dig här ännu, o-ä i sūrast läje ännu,
så ja 'den är ännu för sur att vara rike-
ligt bra ^{märkligt nog} att så, ännu ä-ä (så sūt/sä-ä
bär int hestana 'än är det så (sur) att
det inte bär hästarna, men hänn ä-ä
lärut 'här är det brigt goser att jorden
är av tung beskaffenhet. b u den är för
uttorkad för att vara riktigt lämplig, kan
det uttryckas med t. st.: hänn ä-ä så
foll så harrjinnane gå int näre 'här
är det så fört (och höftorkat), att harv-
jinnarna kan fränga med, där ä-o
foll skarr nu, nä-ä så föll 'där den
säkert höftorkad och hård nu, när det
är så fört, nu ä-o alldeles uttorka
'nu är den alldeles förfärligt fört 'o-ä
så fört så-ä bää damma, nä-n föra
'den är så uttorkad, att det bara dam-
mar, när man kör i den; ä-ä så hä

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27

60. hänn av forrka, så phöjin gärs-sjyp
'här är så härt av forkan att plogen ej
rår med den', hänn ä så fött i köket
så slän mäkkt int fö-sönda annä
'här är så fört och fullt av forra jord-
klumpar att sladden inte förmår fö
sönder den'.

jökköpa, -a är ben. på forra jordklump
büt, -n före. men avser mest en större
(lossfagen), frusen jordklump.

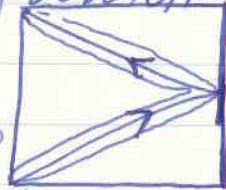
Utsäde kallas vanligast sässä, -a, men
sässkön, -ä, sässknopp, -än och utsäda, -a
(frol. y) förekommer: du hä fin sässä, frö
jä! du har gott utsäde, frör jag, hä du
sässkön sä-ä räcka! har du tillräckligt
med utsäde? an hadd int en säss-
knopp, nä-n skull fö-sä! han hade
inget utsäde alls, när han skulle böja
sä, ä-ä könt nä utsäda i är! det är
smält om bra utsäde i är! Utsäde av de
olika sädeslagen kan uttryckas med:

61. sässstyg, -jin, sässhög, -an, sässfre, -
sässalta, -ra, sässvelfta, -a.

I mannaminne har i enstaka fall förekommit att någon enstaka i undantagsfall kunde se direkt på plogfårorna och sedan harva ned utsädet. Det tycks ha skett endast på lättare jord och kan möjligen vara en kvarleva av ett tidigare mera vanligt bruk. I undantagsfall förekom även tidigare att någon efter gödsling på vårsädesstubb, harvade ned gödseln och sådde, vilket kallades harva i stubbån el. stubbharva.

Det vanliga bearbetnings sättet var emellertid, att den plöjda åkern först jämnades till med slä, kubbstäl, -an el. sladdharva, se för så-
bädd, de också förekommer kländes sönder. Sladden kördes grundakta i firarnas längdriktning. Därefter kördes åkern (oftast) över med välten, varefter själva säningen skedde. Rotor och torv, som

69. sönderdelats dåligt vid föreg. bearbet-
 ning med sladd och väl hackades och
 bullfades sönder med hackor och klubbor
torrothakka, -a, -klubba, -a, vilket
 kallades ett hakk torro el. knakk -
knakk kökars el. bullf -, i vilket
 arbete förutom män även kvinnor och
 halvårta pojkar ofta deltog. Var jor-
 den av sådan beskaffenhet, att säbädd-
 -det uppmyllade ytlaget på åkern - ej
 ansågs kunna bli tillräckligt lockert
 med 'sladdning' hände även ganska
 ofta, att man harvade åkern före säd-
 den harv säbädd, varvid man harv-
 va snö d. v. s. körde harven diagonalt
 över åkern el. bäsnä l. dubbak snö,
 vilket tillgick så, att man körde från ett
 av åkerns hörn till mitten på
 åkerns motsiående sida o. s. v. tills
 vid slutad harvning åkern harvats
 över två gånger, harv öva, -äs öva.

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
 I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
 Frgl. 27

63. Att köra harven i plogfårornas längdriktning kallas harv ännä dälta. De fåror en harv gör vid harvning kallas snē, -a, du lå ha snēnā gā i vältāna 'du måste köra så det inte blir oharvade fläckar mellan harvsneddarna'. Att harva en 'sned' över åkern kallas e dräg, -je, för 'drag' (alltså tillbaka till utgångspunkten) kallas e vändta, -a. Att lämna stycken oharvade mellan 'snedderna' kallas fä sättē mella el. dräga el. snēnā gā int-i-vältāna 'drägen el. snedderna gå inte i vältannat'. När åkern var iordningsfärdig för sädd såges den vara redd, färess el. fälu fē sa.

Enligt gammal sed vä esbjörn i början på maj föst säddan var Esbjörn i början av maj första säddningsdagen'. Ett annat märke var att när björklövet var halvt utslaget, var det tid att sä. Ett annat vanl. talssätt ä ä bälka fē e snōkōn änn

64. en bromus i säfäppa 'det är bättre
att få ett snökorn än en bromus i (sä-)
skappan, tyder på, att man ej ansåg den
säden vara önskvärd. Vid säden kunde
det få blåsa något med de i åkerens färd
riktning, då det ansågs gå sävare att se
sunn vara bröst i säc 'om vinden bläs-
te i sådan på den sädende'. Vid säden
beräknades åtgå 8-10 fjättinga på fönn-
färdä, vilket ansågs bli bra nögföcktt
vara färd. fjöckt'. Ligg åkeren nära gån,
kunn-ä föll härdä, då den bar-ut
sässä fö åkeren, männ mest-är föd
den föll på res kapp i sä på nä åkeren
'lag åkeren nära gården, kunde det ju
härdä, att man bar ut utsädet föll åkeren,
men oftast körde man ju, både redskap
och säd på något åkeren. Var åkeren
liten kunde ju ofta ^{infäll} att utsädet fick stå
koar på åkeren vid någon lämplig plats
infäll åkeren, var denna mera vidsträckt

65. Bars el. kördes säckarna med säden till
flera lämpliga platser efter äkaräna
med lämpliga mellansum, så ny säd enk-
last kan hämtas vid behov. Som regel
var det männen som sädde all säd, en-
dast i nödfall - samt någon gång i frö-
ga om sädd av linnfrö 'linfrö' - hän-
de det att även kvinnor sädde. Vanli-
gen var det husbonden el. av dennes
far, om gården redan övertogs av en
son, ^{som utförde sädd} ~~men~~ sädtynt var dock heller inte,
att sädden överläts till en son eller t. o. m.
äldre dräng, om denne visat sig ha gott
sälåg 'god fallenhet för säningsarbetet'.
Att så uttalas sä, säddfä, sätt, sädd, sätt
avser att åkern nyligen besäts. Vid
sädden fylldes säfäppa, -a 'säckäppan' av
ibl. säsfäppa, -a 'sädskäppa' med utsä-
de. 'Säckäppan' hängdes vanl. med hjälp
av fäpprema 'skäppremmen' över den
säendes skuldra - oftast trädde den under

Landsmålsarkivet Uppsala 25251

I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.

Frgl. 27

66. vänster arm, snett upp över ryggen och
 över höger skuldra - fäul, ofta var 'skäpp-
 remmen' ersatt av en fäsla 'fäsla' i var-
 dera änden på 'säckäppan', vilka fräddes
 en över vardera skuldran på den som
 sadde. Med fäslers blev ju även fyg-
 den av 'säckäppan' mera fördelad än
 med rem, då den ju mest kom på ena
 skuldran. En 'säckäppa' var nästan njurfor-
 med med en c:a i du. ligg sargst.
 kant rännst, -ä av tunn fräspjäl,
 som hade "fogin" sammansydd med röttä-
 gor e. l. säckäppst var av fäul. ben-
 na bräder. Oftast hade även en 'säckäppa' i
 vardera änden ett handtag av järn. Be-
 roende på hur vederbörande person var
hannda, utfördes sadden av en del med
 en hand men av många även med båda.
 Skedde den med en hand slängdes sä-
 den - strilande mellan fingrarna - ut ou-
 värlande åt höger och vänster. Skedde

67. den med båda händerna - i dom
som vä handa få se mä vä, tykket dom
nog vä födast 'och de som kunde sä med
båda, ansägs nog vara strickligast' - släng-
des säden med höger hand ut åt vänster
med vänster hand ut åt höger. Vid
sädden gick den säende sakta och
stegande, nästan gravitetiskt, framåt
över åkern och slängde i taket med ste-
gen ut säden. an måtte hä rätt taket
i sä sväng på armen l. - anä 'man måste
hä rätt taket och sä sväng på armen l. arna,
an lära hä rätt svängin på arman i
'man måste hä den rätta, svängande rö-
relsen på armarna och sä' är uttryck
som beteckna detta. Det gällde ju även
att kunna sä ut säden sä jämt över
åkern som möjligt. Vid sädd med en
hand hölls oftast säskäppan med den le-
diga handen. När säskäppan fönts hämta-
des ny säd vid närmaste säck av den

68, säende själv, även om det i undan-
tagsfall hände att någon annan på å-
kern arbetande var till den säende såd
vid behov. Såd av olika sådeslag sked-
de i stort sett lika, med visst undantag
för hur mycket såden skulle säas med av-
seende både på olika jord och sådeslag.
Vid sädd av t. ex. rot-el, rovför, som ju
skedde på drill, 'drill, rad' blandades
ofta fröet med torr sand för att minska
på fröåtgången, då det ju var svårt
ströta ut de små fröna tunnnt nog - det
mesta av plantorna skulle ju även senare gall-
ras bort. Vid sädd av höfré borde det
även vara helt vindstilla, då det eljest
var svårare få de lätta fröna på avsedd
plats. De alla första sämaskinerna
'sämaskinerna' kommo i bruk i denna
socknen omkring år 1910.

Den remsa av åkern som besäddes
under ett slag över åkern kallades sä-

69. för, -a och av sådana gick det regel-
mässigt på en teg fyra. En säför be-
räknades vara 4 steg. Man kunde även
säga att en teg sattes i fyra stråk, -te,
säsfrök 'stråk, sästråk'. Var åker
måttligt lång nöjde man sig oftast vid
sadden med den indelning tegarna
utgjorde, var åkrarna långa och kanske
kupperade förekom ofta, att man stega-
opp i sätt - ut staka må lagom milla-
romm 'stegade upp och placerade ut sta-
kar med lagom mellanrum', även kallat
stak - ut säförarna 'staka ut säföarna'.
Utom att man försökte dela ut säden
så jämnt som möjligt, var ju även avsett
att int an sätt - milla, nä - n siddä
'att man int satte mellan, när man siddä'
d. v. s. lämnade remsor el. fläckar oberädda
mellan säföarna, så att det uppstod
värflättja 'värfläckor' i åker, vilket
ej ansågs vitna gott om 'säringsmannens'

20. förmåga och för vilket man ofta referades
med honom. Motsatsen, att så två gånger
på vissa delar kallades att visä eller
att ä vä visä. Att så i bara fläckar
- da' oftast isbrännur, 'isbrännur' eller
da' ä vä isbränt l. svall - 'där det
var is - el. svallbränt' - med värsad kal-
lades tå sä - i l. sä - älla 'att sä i l. sä offer!
Efter sidden skull säa harväs - mä mä
bräsnä mä fyrkräharva 'skulle sidden
harvas ned, genom att man körde två
suedder med fyrkräharv, varefter åkern
vältades: vält - höj, vält jänn, gräsfrä
säddes tå ml. tidigt på våren i höstsäden
och myllades sj' alls ned. Att sidden är
avslutad betecknas med sitt fäbut el.
fäbut sätt, hä ni sitt fäbut ä 'hä ni
ocksä sitt färdigt? 'jå - da; ja hä ä fäbut,
sitt, jä ä 'jå da; jag har också färdigsitt!
Någon fastställd dagordning vid säningski-
den sj' sed, men vid lämpligt 'säväder'

41. sävär, -är skyndade man ju på so alla
krafter och annat arbete fick komma
i bakgrunden för dem som arbetade
med sävringa. Ibland gav man på våren
åkrarna och höstsäd en lätt baronning -
må fjäkrarv utan fjnyö' med fjkrä-
harv utan tyngs' - och ofta vältades även
höstsäden på våren liksom vårsäden -
då brodden var c:a 2 tum - i syftet att
få säden att växa tätare så arv-säbatta

Efter sidden kördes med årder el. plog
(skumplojning) oftast upp 'vattenfärar' - på
alla åkrar ansigs det ej nödvändigt - för-
sny vafföra för att avleda regn - el. snö-
vatten från åkrarna. Kanterna på 'vatten-
färarna' jämnades till med hjälp av
harka' hark-tå vafförana. Några
festligheter i samb. med siddens avslutande
ej kända i mannaminne.

På åkrarna sattes återna så alla
lika annan säd, även i brädgårdsländer

72. planterades ²ärterna en och en i rader
ofta med hjälp av en mindre käpp säfte-
otta, lika planterades ²bönor, oftast s. k.
bönudbönor. Vid sädd av röföre och
röföre skull drillarna el. rändera dräs-
sjn må en pinne 'skulle drillarna
el. ränderna (före sädden) dragas upp
med hjälp av en pinne. offland
'ärtland' i frädgård fäktas alltid efter
sädden med ris rija, -a, -a och fäuligen
ofta skedde detta ^{även} med de större ärtkra-
na 'ärtkrarna, om också ej lika noga
som betr. frädgårdslanden. Som regel
sädde våräden - havre och någon gång litet
korn - förest på våren och därefter ärter
och robor - rötter (ofta på samma åker). Nå-
got därefter sattes potatisen sätt jök bärna
på dessa skulle ju dels förest älvanä 'älar-
na, groddarna 'helt fö våra ut ett stycke
upp i luften och dels fick de ju ej våra
upp i dagen kämm sjn, så länge

73. det var risk för nattfrost förr ²järnätt-
ra 'före järnätterna' i början på juni.
Sist på åkrarna såddes linet, som även
är frostkänsligt, ofta på någon sparad
del av en annan åker, dock på sådan
med god jord, då linet är täml. fordran-
de i detta avseende. Rörorna såddes i
rader på slätt land, men raderna kallades
oftast drill, -n, -a, -an², ränderna drogos
före sådden upp med en käpp, varefter
fröet med nypon ströades ned i rän-
derna.

Trädgårdslanden grävdes och sköt-
tes i allmänhet uteslutande av kvin-
norna, d. v. s. någon av männen körde
ju oftast dit nödig gödsel - fosfördynna-
ga till värfarna som skördades ovan
jord och fosfördynna till övriga. Den
del av trädgården där köksväxter odla-
des kallades kökgården 'kålgården'
medan den del där blommor och även

74. en del kryddväxter odlades kallades
kryggämn 'kryddgården' - i närheten
brukade även ofta hummagän 'humle-
gården' vara belägen. I en del gårdar
kunde dessa "gårdar" ligga intill varand-
ra på andra helt skilda från varandra,
I resp. "gårdar" låg kasbgässländ, -ä och
kryggässländ, -ä, där de olika avdel-
ningarna hade namn efter de olika
växtslagen t. ex. kärländ, -ä t. käb-
sång, -njä, alländ, -ä t. allsång, -njä,
blommuländ, -ä t. blommusång, -njä o.s.o.
På dessa gödslades fäml. rikligt och jorden
spädvännäs 'grävdesom' spädvännäs, -a, -ä,
t. gräv smm, vilket så gott som alltid
skedde på våren, endast i undantags-
fall på hösten. Efter grävningen kratta-
des landen nogg till - förr med 'har-
kor', senare med krattor - man gjorde
upp ränder för säden med käppar el. ofta
i 'källanden' med hjälp av rep, som

75. drogos fram och tillbaka. 'Källanden'
 voro ofta säml. stora. Längf tillbaka drög-
 dom-fahva-syn kälfrö är kälsträng-
 ka, som fekk blomma i frög' drog
 man själv syn kälfrö av kälstränkar,
 som fingo blomma och fröa. På sena-
 re tid köptes kälfrö eller plantor i sta-
 den, kälfrö sådd som i planterivan
 i sått senn ut som på källanden käl-
 fröet sådde man i plantlaven och plan-
 terade sedan ut dem på källandet'.
 Efter sådden av olika frön packades jör-
 den oftast till något phatt-fä med
 händerna eller med en brädlapp. De
 köksväxter, ^{och kryddväxter} som i mannaminne odlas
 är kälh-n, pepparöt-a, alla-ra,
 rotka-ra, pallsanakka-a, -ux, -una, mö-
 röt-a, -rotka-ra, röbbeffa-a, -ux, -una,
 lök,-fin, gräslök, bondbönux, mörum,
 -än mejram, dill-n, passilja-a och längf
 tillbaka även timmjän- och förroill-n.

76. Av potatis jöbblärr, -ä, -, -a (vanligast, göpp,
-ä, -, -a l. jöbbpärren, -ä, -, -a odlade de
flesta - trots att det ej skeddde till avsevä-
ränt. mycket, då man ofta själv tillverkade
potatismjöl jöbblärrmjöl, -ä samt mycket
användes både i hushället och till djuren.
Potatisen sattes i slutet av maj/månad och
ersatte i värföljden värdad på någon gam-
ma häcka el. någon gång även på mjölbög.
Potatisåkeren gödslades med förs- el. stells-
dynna, före gödselns utspridande, som
skeddde kort före sätningen, hade å-
keren sladdats el. harvats. Potatisåkeren
ansågs böra vara lucker. Vid själva
sätningen jöbblärrsättning, -a, sätte
jöbblärra) plöjdes en fåra upp i åkerens
mitt - förs kunde den även årdras upp
i denna lades potatisarna ut med jäm-
na mellanrum - 2½-3 dm. - varefter de
flesta med en 'harka' drog ned något av
den utspridda gödseln ned över potatisar

77. na. Därefter plöjdes en fåra på var-
dera sidan om den första, i vilka änga
potatisar sattes toumför, -a, -a, -a och
Utanför dessa plöjdes änga färar i vilka
potatisar sattes och gödsel harkades
mer. Så fortsattes med ouvärlande jöhh-
bässföra och toumföra tills man satt
önskad areal eller så sättjöhhbärra fög-
slut tills sättpotatisen var slut. Att
köra upp fåsorna kallas lä plöjji-sjnnl.
äda-sjnn jöhhbässför resp. toumför att
plöja l. ädra upp potatisfära resp. toumfära.
Toumfära kallas av en del även hullför, -a
Före sättningen hade potatisen en tid vä-
rit utsatt i friska luften för förgroning,
då det ansågs önskvärdt att den vä lite
utväxksta ve sättninga! att de voro lite
utväxta vid sättningen! Enskilt vanligt
var att de största potatiserna före sät-
ningen med hand skars itu i två delar
fär-tu jöhhbärra. Att plöja över de i

78. färarna satta potatisarna kallas
fä phöj- nē l. ä. fä äda- nē jöbbärre
Efter sättningen körde man över potatis-
äkern med brästen. Särskilt tidiga
potatisorter satte man ofta i mindre särka-
land i köhagan. Strax före eller
efter det potatisgroddarna kommit upp
harvades ofta potatisäkern med en lätt
harv för att håll- alla löv hålla efter
ogräset och när plantorna blivit så höga,
att risken var lifen för övermyll-
ning, myllas potatisen genom att man
kör med en härder i tomfärarna och
makar jorden i dessa upp över 'pota-
tisfärarna', vilket kallas fä äda l. fä
nyll jöbbärre. Efter kuppningen fick
potatisäkern i ganska hög grad vara orörd,
visade dock höstlar tecken till att vilja
växa sig stora hände tärn. ofta att man
med hjälp av gamla här cl. 'stickjärn'
gick och skar av dessa underjördytan.

79. Om sedan säden grott och groddarna
blev upp mot tråken höga ogräset visade
tecken till att vilja taga överhanden
eller även om ihållande, kraftiga regn
packat till jördytan på åkern så att
groddarna hade svårt fränga upp ge-
nom denna hände följigen ofta att
man harvade över åkern med en fyr-
träharv utan tunga, för att luckra upp
jördytan eller hindra ogräset. En del
särskilt lerblandade delar av en åker
kunde bli så sammanpackade av regn
med följande torrperiod, att harvningen
ej hjälpte, utan att på dessa ända vär-
terna avsevärt hindrades i värtan och
var sämre än på åkerns övriga delar, på
sådana områden sade man att jöta vä-
trunnin jorden var trunnen eller
hänn ä-ä trunnin här är det trunnet.
För hand rensades väl ej sädesåkrarna men
hållar o. l. kunde man ju försöka håll-

80. Ätta 'hälla efter' genom att skära av dem
under jorden (med gamla liär o. l. Noo
och rötland hackades mellan 'drillarna'
så att ogräset avhögs och vissnade venna-
re, medan det i 'drillarna' rensades
bort för hand, samtidigt som man gall-
ra röruna l. rötta 'gallrade roorna, l.
rötterna', så att de efter gallringen kvar-
lämnade växt med c:a 2 1/2-3 dm mellan-
rum. Även köksvärtlanden rensades för
hand och en del av dem - morötter, röd-
betor och palsternackor - gallrades.

Landsmålsarkivet Uppsala 25251
I. Norman. 1963. SÄTER

DAL.
Frgl. 27